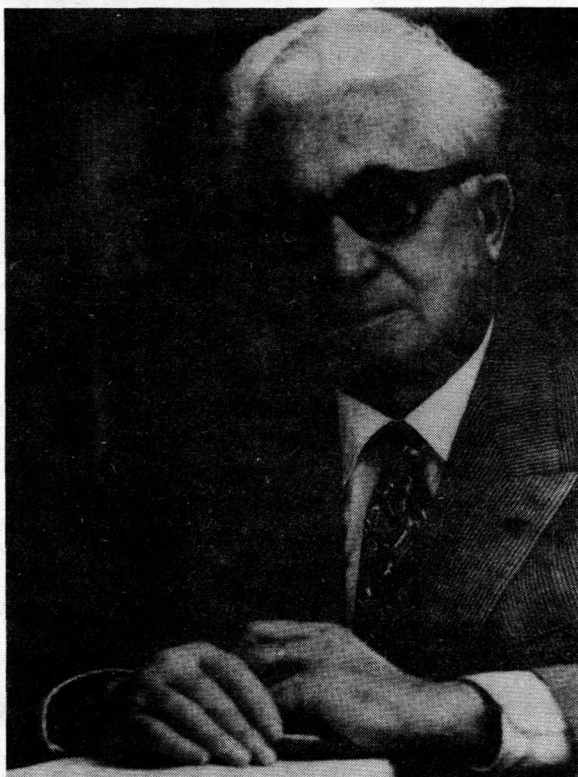

GESCHIEDENIS EN DE SOCIALE WETENSCHAPPEN DE LANGE DUUR (la longue durée) fernand braudel

Dr. F. Braudel is sinds 1949 hoogleraar aan het Collège de France en was lange tijd een van de belangrijkste redacteuren van het tijdschrift "Annales (Economie, Sociétés, Civilisations)". Eén van zijn bekendste werken is de "Civilisation matérielle et capitalisme" en zijn bekendste artikel is dat over de "longue durée".

Fernand Braudel

Overal in de menswetenschappen (sciences de l'homme (la)) is sprake van crisis: al deze wetenschappen gaan gebukt onder hun eigen vooruitgang, al was het alleen maar als gevolg van de opeenhoping van nieuwe kennis en de noodzaak tot collectieve arbeid, met de organisatie waarvan nog helemaal begonnen moet worden; direct of indirect worden ze allemaal, of ze willen of niet, wel beïnvloed door de vorderingen die de vakken die zich het vlugst ontwikkelen maken, maar tegelijk blijven ze worstelen met een

op het verleden gericht en bedrieglijk humanisme dat voor hen niet langer een kader kan zijn. Allemaal houden ze zich, min of meer welbewust, bezig met de plaats die ze innemen temidden van het monsterachtig grote geheel van oud en nieuw onderzoek, waarvan tegenwoordig beseft wordt dat het op een of andere manier met elkaar in verband gebracht moet worden.

Zullen de menswetenschappen uit deze moeilijkheden geraken door zichzelf opnieuw te definiëren of door nog woedender tekeer te gaan? Wellicht hebben ze die illusie want ze blijken tegenwoordig nog meer dan enige tijd geleden geobsedeerd door doeleinden, methoden en hun eigen superioriteit - en dat alles met het gevaar dat ze zo terugkomen op dingen die al tot vervelens toe zijn herhaald, of op problemen die geen problemen zijn. We zien duidelijk hoe ze als om strijd gewikkeld zijn in haarkloverijen over de grenzen die hen scheiden of niet scheiden of onvoldoende scheiden van verwante disciplines. Eigenlijk droomt elk vak ervan binnen zijn eigen bestek te blijven of daarin terug te keren... Een stuk of wat zelfstandig opererende geleerden brengen verschillende vormen van toenadering tot stand: zo drijft Claude Lévi-Strauss 2) de structurele antropologie in de richting van de methoden van de taalkunde, van het perspectief van de 'onbewuste' geschiedenis, en van het nog jonge imperialisme van de 'kwalitatieve' wiskunde. Hij streeft naar een wetenschap die antropologie, politieke economie en taalkunde onder de naam 'communicatiewetenschap' verbindt...

Maar wie is tot zulke grensoverschrijdingen en hergroeperingen bereid? Omwille van de minste kleinigheid zou de aardrijkskunde zich juist van de geschiedenis willen losmaken!

Maar laten we niet onbillijk zijn: deze woordentwisten en deze afwijzingen zijn van zeker belang. Het verlangen, zich tegen andere disciplines af te zetten, is noodzakelijkerwijs het begin van nieuwe nieuwsgierigheid want anderen afwijzen betekent dat men deze reeds kent. Sterker: zonder het expliciet te willen, dringen de sociale wetenschappen zich aan elkaar op; elk heeft de neiging het gehele gebied te willen grijpen, en wel in zijn 'totaliteit'; elk maakt inbreuk op het gebied van haar burens en denkt daarbij op eigen terrein te blijven. De economie ontdekt de sociologie waarin ze besloten ligt; en de geschiedenis, - misschien wel de minst gestructureerde van de menswetenschappen - aanvaardt alle lessen van de vele aangrenzende terreinen en probeert ze terug te spelen. Zo tekent zich, ondanks terughoudendheid in vele vormen, ondanks tegenstellingen, en ondanks een serene onbekendheid met elkaar, de formatie van een soort 'gemeenschappelijke markt' af; het zou de moeite waard zijn daarmee in de komende jaren een proef te nemen, zelfs als later elke tak van wetenschap er belang bij mocht hebben weer een meer strikt eigen weg in te slaan.

Maar eerst moet er toenadering komen; de tijd dringt in dit verband. In de Verenigde Staten heeft deze toenadering de vorm van collectief onderzoek naar de cultuurgebieden van onze eigen tijd aangenomen, en daarbij bestonden dan de 'area studies' vóór alles in het bestuderen, door 'social scientists', van de politieke reuzen van thans: China, India, Rusland, Latijns Amerika en de Verenigde Staten. Die te kennen is van vitaal belang!

Maar bij het samenbrengen van al die technieken en vormen van kennis is dan wél nodig dat de deelnemers niet blijven steken in hun privé-arbeid en dan evenals voorheen blind of doof blijven voor wat de anderen denken. En een andere voorwaarde is dat het samenbrengen van de sociale wetenschappen volledig is, dat de oudere

takken ervan niet worden achtergesteld ten behoeve van de modernere die zoveel beloven, al kunnen ze die beloften wellicht niet altijd waar maken. De plaats die in die nieuwe Amerikaanse aanpak wordt ingeruimd voor de aardrijkskunde is bijvoorbeeld praktisch te verwaarlozen, en die welke aan de geschiedenis wordt gegund is uiterst gering. En over wat voor geschiedenis gaat het dan nog?

De andere sociale wetenschappen zijn vrij slecht op de hoogte van de crisis die onze discipline in de loop van de laatste twintig, dertig jaar heeft doorgemaakt; en ze hebben de neiging om mét de arbeid van de historici een bepaald aspect van de sociale werkelijkheid te verwaarlozen - een aspect waarvan de geschiedenis een trouwe dienaar is (al weet ze dat ook niet zeer goed te verkopen): wij bedoelen de sociale tijdsduur, de veelvoudige en tegenstrijdige tijden in het leven van de mensen die niet alleen het verleden vormen, maar ook het stramien zijn van het leven van nu. En dat scheidt des te meer redenen om in het debat dat tussen alle menswetenschappen opkomt met klem op het belang en het nut van de geschiedenis te wijzen - of liever op de dialectiek van de tijdsduur zoals die uit het vak, uit de herhaalde waarnemingen van de historicus, te voorschijn treedt. Volgens ons is niets, daar in de kern van het sociale leven, van meer belang dan die levende, inwendige, en eendeloos herhaalde tegenstelling tussen het ogenblik en de langzaam verlopende tijd. Of het nu over heden dan wel over verleden gaat, een duidelijk besef van de pluraliteit van de sociale tijd is onmisbaar voor een gemeenschappelijke methodologie van de menswetenschappen.

Ik zal het dus uitgebreid hebben over de geschiedenis, over de tijd van de geschiedenis. Niet zozeer voor de lezers als wel voor onze burens in de wereld der menswetenschappen: voor economen, etnografen, etnologen (of antropologen), sociologen, psychologen, taalkundigen, demografen, geografen, ja zelfs voor beoefenaars van sociale wiskunde en statistici - allemaal burens die we jarenlang in hun onderzoeken en naspeuringen hebben

gevolgd - omdat we de indruk hadden (en die hebben we nog), dat de geschiedenis in een nieuw licht zou komen te staan als deze zich door die andere disciplines op sleeptouw zou laten nemen of daarmee in verbinding zou komen te staan. Misschien hebben wij op onze beurt hun iets te bieden. Uit de jongste onderzoekingen en initiatieven van de geschiedenis komt - al dan niet bewust beleefd, en al dan niet aanvaard - een steeds exacter begrip van de pluriformiteit van de tijd en van de uitzonderlijke waarde van de lange tijdsduur te voorschijn. Dat begrip zou, meer dan de geschiedenis zelf - die geschiedenis met duizend gezichten - onze burens, de sociale wetenschappen, moeten interesseren.

geschiedenis en verschillende soorten tijdsduur

Elke historische arbeid ontleedt de verlopen tijd, kiest tussen de chronologische werkelijkheden ervan, en dat wel volgens min of meer bewuste vormen van voorkeur of uitsluiting. De traditionele geschiedenis, die haar aandacht richt op een kort tijdsbestek, op het individu, op de gebeurtenis, heeft ons sinds lang aan haar haastig en dramatisch vertellen van korte adem gewend.

De nieuwe economische en sociale geschiedenis stelt bij haar onderzoekingen cyclische schommelingen op de voorgrond, en zij richt zich op de duur daarvan. Zij heeft het verlokken-de beeld - en ook de realiteit - van cyclische prijsstijgingen en -dalingen tot object verkozen. Ook bestaat er tegenwoordig, naast het verhaal (of het gebruikelijke 'recitatief') een 'recitatief' over de conjunctuur dat het verleden in grote perioden verdeeld - in brokken van tien, twintig of vijftig jaar - tot object heeft.

Heel ver voorbij dit tweede soort verhaal bevindt zich een geschiedenis van nog veel langer adem en ditmaal een, die eeuwen omvat: de geschiedenis van de lange, zelfs de zeer lange duur. Deze formulering - misschien een goede, misschien ook een slechte - ben ik gewoon geworden te gebruiken

om het omgekeerde aan te duiden van wat François Simiand als een der eersten ná Paul Lacombe 'histoire événementielle', evenementiële geschiedenis, genoemd heeft. Deze formuleringen doen weinig ter zake; bedoeld wordt in elk geval: in de ruimte tussen het ene en het andere begrip, van de éne tot de andere pool van de tijd, van de momentopname tot de lange duur, dáár zal onze discussie worden gesitueerd.

Niet dat deze woorden absoluut vaststaan. Nemen we bijvoorbeeld het woord 'gebeurtenis' (het 'evenement'). Ik voor mij zou dat woord willen afzonderen en inlijven bij de korte duur. De gebeurtenis is explosief, het is 'klinkend nieuws' zoals men het in de zestiende eeuw uitdrukte. Zij vervult het bewustzijn van de tijdgenoten met een misleidende rook, maar kent geen duur; de flikkering ervan wordt maar ternauwernood onderscheiden.

Filosofen zouden hier zeker tegen in brengen dat op deze wijze het woord van een groot stuk van zijn betekenis wordt beroofd. Een gebeurtenis kan, als het moet, een hele reeks betekenissen of betrekkingen op zich laden. Soms getuigt zij van bewegingen die heel diep liggen ingebed, en door het al dan niet kunstmatige spel van 'oorzaken' en 'gevolgen' dat de historici van gisteren zo dierbaar was, trekt zij een tijdsverloop naar zich toe dat veel langer is dan haar eigen duur. De gebeurtenis is rekbaar tot in het oneindige, en is, al dan niet vrijwillig, verbonden met een hele keten andere gebeurtenissen en met eronder gelegen brokken werkelijkheid, die naar het schijnt onmogelijk van elkaar kunnen worden losgemaakt. Door dat spel van opeenstapeling kon Benedetto Croce staande houden dat binnen elke gebeurtenis de hele geschiedenis en de gehele mens zijn belichaamd en desgewenst kunnen deze er ook weer uit te voorschijn worden gehaald. Maar dan toch wel op voorwaarde dat men aan dat fragment toevoegt wat het in eerste instantie niet bevat; en dus ook op voorwaarde dat men wéét wat er naar recht en billijkheid moet worden toegevoegd - of ook niet. Over dit intelligent en gevaarlijk spel heeft Jean-Paul Sartre het in zijn recente be-

schouwingen.3)

Laten we dus duidelijker zijn en in plaats van het woord 'evenementieel' te gebruiken het volgende zeggen: de tijd verloopt volgens de maat van de individuele mensen, van het dagelijkse leven, van onze illusies, van de vluchtige momenten waarop we ons ervan bewust zijn - en dat is dan bij uitstek de tijd van de kroniekschrijver, van de journalist. Maar dan moeten we daarbij wel opmerken dat een kroniek of een krant naast grote, zogenaamd historische gebeurtenissen ook weinig belangrijke gebeurtenissen uit het dagelijks leven geeft: een brand, een spoorwegongeluk, de graanprijzen, een misdaad, een toneelvoorstelling, of een overstroming. Een ieder kan begrijpen dat er derhalve naast een tijd van politieke feiten ook een tijd bestaat van alle andere levensgebieden: economische, literaire, institutionele, godsdienstige, ja zelfs aardrijkskundige (een windhoos, een storm).

Op het eerste gezicht is het verleden die vracht aan kleine feitelijkheden, waarvan sommige opvallen en andere verborgen blijven en eindelijk herhaald worden; en juist deze feiten vormen, binnen het bestek van de actualiteit, de oogst van de microsociologie of de sociometrie (er bestaat ook een microgeschiedenis). Maar deze massa feiten vormt niet de gehele werkelijkheid, niet de gehele historische laag waarop de wetenschappelijke reflectie zich in alle rust richten kan. De sociale wetenschap heeft welhaast een afschuw van de gebeurtenis. Niet zonder reden: de korte periode is de grilligste en de bedrieglijkste vorm van tijdsduur.

Vandaar dat bij sommigen onder ons historici een fel wantrouwen bestaat ten aanzien van de traditionele geschiedenis, die ook evenementieële geschiedenis wordt genoemd, een etiket dat samenvalt met politieke geschiedenis. Dat is niet helemaal juist: de politieke geschiedenis is er niet uitsluitend een van gebeurtenissen, en is ook niet gedoemd dat te zijn. Toch is het een feit dat de geschiedschrijving van de laatste honderd jaar, die bijna steeds politiek was en zich concentreerde op het dra-

ma van de 'grote gebeurtenissen', zich over het geheel genomen telkens over een korte spanne tijds uitstrekte en zich bepaalde tot de korte termijn. Daarop wordt alleen een uitzondering gevormd door de kunstmatige en uiterst beknopte titels van hoofdstukken waarmee die recente geschiedschrijving indeelde 4) en voorts door uitleg op lange termijn waarin de geschiedverhalen wel gedwongen waren een ordening aan te brengen. Misschien was dat werken met korte termijnen wel de prijs die moest worden betaald voor de vooruitgang op het gebied van nieuwe wetenschappelijke instrumenten en strakke werkmethoden die in diezelfde tijd werd geboekt. De massale ontdekking van het document heeft de historicus doen geloven dat in de echtheid van die documenten de volledige waarheid besloten lag. Nog kort geleden schreef Louis Halphen 5), dat het voldoende was zich in zekere zin door de documenten, achter elkaar gelezen juist zoals ze zich aan ons voordoen, te laten voortdragen om te zien hoe de keten van feiten zich als vanzelf aftekende! Dat ideaal, 'de geschiedenis in statu nascendi' loopt in de negentiende eeuw uit op een kroniek nieuwe stijl die, in haar pretentie van exactheid, stap voor stap de gebeurtenissen van de geschiedenis volgt zoals deze naar voren komt uit correspondentie van ambassadeurs of uit parlementaire debatten. De historici van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw hadden heel wat meer aandacht geschonken aan de perspectieven van de lange duur. Later wisten alleen grote geesten als Michelet, Ranke, Jacob Burckhardt en Fustel deze opnieuw te ontdekken. Als men aanvaardt dat dit voorbijstreven van de korte periode het kostbaarste - want het zeldzaamste - goed van de geschiedschrijving van de laatste honderd jaar is geweest, dan valt op hoe bijzonder belangrijk de rol is geweest van de geschiedenis van instituties, van godsdiensten, van beschavingen en, dank zij de archeologie, die uitgestrekte chronologische ruimten behoeft, ook van de baanbrekende rol der aan de klassieke oudheid gewijde studies. Deze hebben, nog maar zeer kort geleden, ons vak gered.

De recente breuk met de traditionele vormen van geschiedschrijving zoals die in de negentiende eeuw werd beoefend is geen volledige breuk met de korte periode geweest. Die breuk heeft, gelijk men weet, de economische en sociale geschiedenis in de kaart gespeeld, en dat wel tot schade van de politieke geschiedenis. Vandaar verwarring, en, ontegenzeggelijk, vernieuwing, verlegging van aandachtsvelen, en bovendien het optreden van een kwantitatieve geschiedschrijving die stellig haar laatste woord nog niet heeft gesproken.

Maar vooral: er heeft een verandering in de traditionele historische tijd plaatsgevonden. Gisteren nog kon een dag of een jaar een beoefenaar van de politieke geschiedenis een bruikbare maat toeschijnen. De tijd was een optelsom van dagen. Maar een prijscurve, bevolkingstoename, de beweging van de lonen, de veranderingen van de rentevoet, het (eer gedroomde dan gerealiseerde) bestuderen van de productie en een nauwgezette analyse van de omloop van het geld vragen om veel ruimere maten.

Een nieuwe wijze van geschiedschrijving doet zich thans voor - laten we zeggen een 'recitatief' van de conjunctuur, van de cyclus, ja zelfs van de 'tussen-cyclus' - die ons de keus geeft tussen een tiental jaren, een kwart eeuw, en als uiterste grens de halve eeuw van de klassiek geworden cyclus van Kondratieff. Als we geen rekening houden met kortdurende en oppervlakkige gebeurtenissen, kunnen we zeggen dat de prijzen in Europa stijgen van 1791 tot 1817, en dat ze dalen van 1817 tot 1852. Deze dubbele, trage beweging van stijging en daling stelt een volledige tussencyclus in de tijd van Europa (en eigenlijk wel zo ongeveer van de hele wereld) voor. Natuurlijk hebben deze chronologische perioden geen absolute waarde. Gemeten met andere barometers, bijvoorbeeld die van de economische groei en van het nationale inkomen of de nationale productie, zou François Perroux 6) ons andere mijlpalen verschaffen die wellicht van hoger waarde zijn. Maar de strijd over zulke dingen is niet zo erg belangrijk. Wat vast staat is, dat de historicus over

een nieuwe 'tijd' beschikt, die op een verklaringsniveau is gebracht waarop men kan proberen de geschiedschrijving te vangen, die zich gaat aftekenen met behulp van nog ongekende merktekens en volgens bepaalde curven en de ademhaling daarvan. Ernest Labrousse en zijn leerlingen bijvoorbeeld hebben sinds hun manifest op het laatste historische congres te Rome (1955) een breed opgezet onderzoek over de sociale geschiedenis op touw gezet, in het teken van de kwantificatie. Ik geloof niet dat ik hun opzet verraad, als ik zeg dat dit onderzoek noodzakelijk op de bepaling van sociale conjuncturen (ja zelfs structuren) zal uitlopen, terwijl niets ons er tevoren van kan verzekeren dat dat type conjunctuur dezelfde snelheid of dezelfde traagheid zal vertonen als de economische. Trouwens, die zwaarwichtige personages: de economische en de sociale conjunctuur, mogen ons niet de andere acteurs uit het oog doen verliezen, waarvan de loop moeilijk of zelfs in het geheel niet te bepalen valt bij gebrek aan exacte meetmethoden. De exacte wetenschappen, de techniek, de politieke instellingen, de verschillende vormen van mentale uitrusting, en de beschavingen (om dat gemakkelijke woord maar eens te gebruiken) hebben eveneens hun levensritme en hun eigen groeivorm, en de nieuwe conjuncturele geschiedenis zal pas dan gereed zijn, als zij haar orkestratie compleet zal hebben gemaakt.

Logischerwijs zou het bedoelde 'recitatief', juist doordat het grenzen overschrijdt, tot de lange duur moeten voeren. Maar om talloze redenen zijn grensoverschrijdingen geen regel geweest en met onze eigen ogen kunnen we zien dat zich een terugkeer naar de korte periode bezig is te voltrekken; misschien is de reden daarvan, dat het meer noodzakelijk (of meer urgent) schijnt, de 'cyclische' geschiedenis en de traditionele geschiedenis van de korte termijn samen te voegen, dan vooruit te varen naar het onbekende. In militaire termen: het zou allereerst om het consolideren van veroverde posities gaan. Het eerste belangrijke boek van Ernest Labrousse, van 1933, bestudeerde bijvoorbeeld de

algemene beweging van de prijzen in Frankrijk in de achttiende eeuw, 7), een beweging dus, die zich over een eeuw uitstreckte. Dezelfde Ernest Labrousse deed concessies aan de behoefte om terug te keren tot een minder zwaar te hanteren tijdsbestek in het jaar 1943, in het meest indrukwekkende boek over geschiedenis dat de laatste vijftig jaar in Frankrijk is verschenen. Hij signaleerde het dieptepunt van de depressie van 1774 tot 1791, een van de bronnen waaruit de Franse revolutie is voortgevloeid, een van de lanceerbanen ervan. Daarbij hanteerde hij overigens nog de ruime maat van een halve intercyclus. Zijn voordracht op het internationale congres te Parijs van 1948, "Comment naissent les révolutions?", doet een poging om een economische pathetiek van korte duur (nieuwe stijl) te verbinden met een politieke pathetiek (zeer oude stijl), namelijk de pathetiek van de revolutiedagen. Daarmee zijn we weer volledig terug bij het rekenen met de korte duur. Zo te werk gaan is natuurlijk geoorloofd en nuttig, maar - hoe symptomatisch is het! De historicus treedt graag als regisseur op... Hoe zou hij ook af kunnen zien van het drama dat zich op de korte termijn afspeelt, en daarmee de sterkste kant van een heel oud ambacht ongebruikt laten?

Over cycli en intercycli heen welft zich wat de economen (zonder er altijd een bepaalde studie van te maken) 'seculaire trendbeweging' noemen. Maar deze interesseert nog slechts weinig economen en hun beschouwingen over structurele crises, niet getoetst door historische verificatie, doen zich voor als schetsmatige indelingen of als hypothesen die het recente verleden maar nauwelijks binnendringen: ze gelden tot hoogstens 1870 en amper tot 1929.8) Toch bieden ze een nuttige inleiding tot de geschiedschrijving van de lange duur. Ze vormen een eerste toegangsweg.

De tweede, veel bruikbaarere sleutel wordt gevormd door het woord 'structuur'. Of dit woord nu goed of slecht gekozen is, het domineert de vraagstukken van de lange duur. Onder 'structuur' verstaan de waarnemers van de sociale verschijnselen een

organisatie, een samenhang, vrij vaste betrekkingen tussen werkelijkheden en sociale groeperingen. Voor ons, historici, is een structuur ongetwijfeld samenvoeging, architectuur - maar meer nog: een werkelijkheid die niet gauw door de tijd aan stukken gebroken wordt en die zeer lang meegaat. Sommige structuren worden tot stabiele elementen voor een eindeloze reeks generaties: deze belemmeren de geschiedenis, ze hinderen het verloop ervan en bepalen dat dus ook. Andere structuren worden gemakkelijker aangetast. Maar alle zijn terzelfder tijd steun en obstakel. In het laatste geval worden ze zichtbaar als begrenzingen waarvan de mens en zijn ervaringen zich moeilijk kunnen bevrijden. Denken we ons bijvoorbeeld eens in, hoe moeilijk het is, bepaalde geografische kaders, bepaalde biologische gegevens en bepaalde grenzen van de productiviteit te doorbreken, en dit geldt zelfs voor sommige vormen van geestelijke dwang: ook de mentale kaders zijn kluisters van lange duur.

Het best te begrijpen voorbeeld is nog dat van de geografische dwang. Eeuwen achtereen blijft de mens gevangen in een bepaald klimaat, gebonden aan een bepaalde vegetatie en dierenwereld; aan bepaalde vormen van landbouw, aan een langzaam opgebouwd evenwicht, waaruit hij niet kan ontsnappen zonder dat hij het risico loopt alles op lossen schroeven te zetten. Kijken we bijvoorbeeld naar de weg, gekozen door de kudde in voor- en najaar, de zogenaamde 'transhumance' zoals die in bergstreken voorkomt; naar het blijvend karakter van bepaalde sectoren van de zeevaart die zich altijd weer op dezelfde wijze voordoen omdat ze verworteld zijn met deze of gene bevoorrechte plaatsen van de kustlijn; kijken we ook naar de vaste plaats die steden innemen, naar de vaststaande wegen voor verkeer en vervoer, kortom naar de verbazingwekkende onbeweeglijkheid van het geografisch kader van alle beschavingen.

Over heel het ontzaglijk uitgestrekte terrein van de culturen treffen we soortgelijke blijvende elementen aan. Het prachtige boek van Ernst Robert Curtius, "Europäische Literatur

und lateinisches Mittelalter",9) bevat de bestudering van een cultureel systeem dat de Latijnse beschaving van het late Romeinse rijk, dat zelf een zware erfenis droeg, voortzet, waarbij het deformerend te werk gaat doordat het bepaalde keuzen doet: tot de dertiende en veertiende eeuw toe, tot aan het ontstaan van nationale literatuurvormen, heeft de beschaving van de intellectuele elites vanuit dezelfde thema's, vanuit dezelfde vergelijkingen en vanuit dezelfde gemeenplaatsen en afgezaagde formules geleefd. In dezelfde geest legt de studie van Lucien Febvre,10) "Rabelais et le problème de l'incroyance au XVIe siècle", zich er op toe de geestelijke uitrusting van het Franse volk in de tijd van Rabelais te omschrijven - dat geheel van opvattingen dus, dat lang vóór Rabelais en lang ná hem, de kunst van leven, denken en geloven heeft beheerst, en dat al van te voren aan de intellectuele avonturen van de meest vrije geesten onvermurwbaar paal en perk stelde. Ook het thema dat Alphonse Dupront behandelt 11) presenteert zich als een van de nieuwste onderzoekingen van de Franse historische school. Daarin wordt het begrip kruistocht in West-Europa en ook na de veertiende eeuw - d.w.z. heel wat later dan de 'echte' kruistochten - beschouwd binnen de continuïteit van een geesteshouding van lange duur. Deze gaat, eindeloos herhaald, dwars door de meest verschillende maatschappijvormen, werelden en psychische instellingen heen en raakt dan, in een laatste glans, nog even de mensen van de negentiende eeuw. En, op ander, verwant gebied wijst het boek van Pierre Francastel "Peinture et société" 12) het voortduren aan van een 'geometrische' picturale ruimte die begint bij de Florentijnse renaissance en die door niets meer zal worden gewijzigd tot aan de tijd van het kubisme en de intellectueel gepredisponeerde schilderkunst van het begin van onze eeuw. Ook de geschiedenis van de exacte wetenschappen kent verschillende vormen van geconstrueerde universa die evenzovele onvolkomen verklaringen inhouden, maar waaraan telkens weer een duur van eeuwen blijkt

toegezegd. Ze worden pas opzij geschoven nadat ze zeer lang hebben gediend. Het universum van Aristoteles handhaaft zich, bijna onbetwist, tot Galileï, Descartes en Newton; dan verdwijnt het en maakt plaats voor een intens op de geometrie betrokken universum dat op zijn beurt, maar veel later, zal wijken voor de door Einstein ontketende revolutie.13)

De moeilijkheid die alleen door middel van een paradox zichtbaar wordt, is: de 'lange duur' aan het licht brengen in het gebied waar het historisch onderzoek nog kort geleden zijn onmiskenbare successen heeft geboekt: dat van de economie. Cycli, intercycli en structurele crises verbergen hier de regelmaat en het voortduren van stelsels - sommigen zeggen: van beschavingen 14) - dat wil zeggen: van oude denkgewoonten en handelwijzen, van taaie vormen die, soms tegen alle logica in, slechts moeizaam aan hun eind komen. Maar laten we aan de hand van een voorbeeld werken. We nemen er een dat snel kan worden geanalyseerd. Er bestaat in Europa een economisch stelsel dat met een paar regels vrij duidelijk kan worden afgebakend. Het handhaaft zich zo ongeveer van de veertiende tot de achttiende eeuw, laten we voor alle zekerheid maar zeggen: tot tegen 1750. Eeuwenlang hangt de economische activiteit af van demografisch zwakke volken, zoals zal blijken uit de teruggang in de periode van 1350 tot 1450, en in elk geval van 1630-1730.15) Eeuwenlang staat het verkeer te water, op schepen, bovenaan; elke afstand die over land moet worden afgelegd ziet men als een obstakel, als een handicap. De snelle ontwikkeling van Europa tekent zich overal langs de kustlijnen af, afgezien van uitzonderingen die de regel bevestigen, bijvoorbeeld de jaarmarkt in Champagne, die overigens bij het begin van de onderhavige periode al in verval raakte, of de jaarmarkt te Leipzig in dezelfde periode. Andere karakteristieke trekken van het systeem waren: het primaat van de kooplieden; de zeer grote rol gespeeld door edele metalen als goud, zilver en zelfs koper - de onderlinge botsingen daartussen zullen pas aan het eind van de zestiende eeuw enigszins

worden opgevangen door de beslissende ontwikkeling van het kredietwezen. Voorts de telkens terugkerende tegenslagen der seizoen crises in de landbouw; de broosheid (zou ik bijna zeggen) van het grondvlak van de economie; en dan tenslotte de op het eerste gezicht onevenredig grote rol, gespeeld door een paar buitenlandse verkeersstromen; de handel op de Levant van de twaalfde tot de zestiende eeuw, en die op de koloniën in de achttiende.

In heb nu, nadat anderen dat al hadden gedaan, op mijn beurt voor Europa de grote trekken van het handelskapitalisme, een periode van lange duur, beschreven. Ondanks de duidelijk zichtbare veranderingen die erin optreden, bezitten die vier of vijf eeuwen economisch leven een zekere samenhang - totdat de achttiende eeuw en de industriële revolutie alles omver gooien, een proces dat nog steeds niet afgesloten is. Die eeuwen bezitten gemeenschappelijke trekken die niet veranderen, terwijl daaromheen en temidden van andere continue elementen duizenden breuken en veranderingen het gelaat van de wereld een ander aanzien gaven.

Onder de verschillende 'tijden' van de geschiedenis doet de lange duur zich dus voor als een lastig, gecompliceerd, vaak ook verrassend 'personage'. Als we dit tot de kern van ons vak toelaten is dat niet zomaar een spel of gewoon het verbreden van ons onderzoeksterrein en onze belangstelling. Evenmin gaat het om een keus waarvan alleen dat nieuwe element voordeel geniet. Voor de historicus betekent het aanvaarden van het nieuwe begrip dat hij zich moet lenen tot een verandering van stijl, van innerlijke houding, tot een ommekeer in zijn denken, ja tot een nieuwe opvatting van wat de maatschappij eigenlijk is. Het houdt in dat hij zich vertrouwd maakt met een vertraagde tijd die soms ternauwernood beweegt. Op het niveau van dit standpunt, en niet van een ander - daarop kom ik straks nog terug - is het geoorloofd, de zo veel-eisende 'tijd' van de geschiedenis te laten varen en erbuiten te treden - om er later in terug te keren, maar dan met andere ogen, met een anders gerichte rusteloosheid en met andere

vragen.

In ieder geval kan men door die stukken langzaam verlopende geschiedenis erin te betrekken de totaliteit van de geschiedenis opnieuw verwerken, daar men immers uitgaat van een infrastructuur. Al die duizenden platformen waarop de tijd van de geschiedenis kan verwijlen kunnen worden begrepen vanuit die diepte, vanuit dat bijna-niet-bewegen. Alles cirkelt daar omheen.

In het voorafgaande meen ik niet het vak van historicus te hebben gedefinieerd - wel een zekere opvatting van dat vak. Wie mocht denken dat we na de stormen van de laatste jaren nu de ware beginselen, de scherpe grenzen, ja de enig goede School gevonden hebben, zou zich gelukkig mogen prijzen, maar zou ook wel erg naïef zijn. In werkelijkheid zijn alle sociale wetenschappen voortdurend bezig zich in verband met hun innerlijke voortgang en de snelle voortgang van hun omgeving te transformeren. Geschiedenis maakt daarop geen uitzondering. Er is dus geen rustperiode in zicht en het definitieve uur van de discipelen is nog niet ingeluid. Er is een grote afstand van Charles-Victor Langlois en Charles Seignobos tot Marc Bloch. Maar sedert Marc Bloch is het rad niet blijven stilstaan. Voor mij is geschiedenis de som van alle mogelijke vormen van geschiedenis bedrijven - een verzameling van aanpak en standpunten van gisteren, van vandaag en van morgen.

De enige fout zou mijns inziens hierin bestaan, dat men een van die vormen van geschiedschrijving met uitsluiting van alle andere zou verkiezen. Dat was eertijds de fout van de 'histoire historante'. Ieder weet dat het niet gemakkelijk zal zijn, alle historici daarvan te overtuigen, en nog veel minder de sociale wetenschappen die ons steevast willen vastpinnen op de geschiedschrijving zoals die kort tevoren werd beoefend. We zullen veel tijd en veel moeite moeten aanwenden om alle nieuwe opvattingen en alle veranderingen onder de oude term 'geschiedenis' erkenning te doen vinden. En toch is er een nieuwe historische 'wetenschap' geboren die voortgaat zichzelf vragen te stellen en zich te transformeren. Die nieuwe wetenschap

uit zich in Frankrijk al vanaf 1900 in de "Revue de Synthèse historique", en, vanaf 1929, in de "Annales". Van toen af heeft de historicus alle menswetenschappen in het oog willen vatten. En dat bezorgt onze wetenschap nieuwe grenzen en nieuwe vormen van belangstelling. We moeten dan ook niet denken dat er tussen de historicus en de beoefenaar van de sociale wetenschappen nog dezelfde verschillen en barrières bestaan als kort geleden. Alle menswetenschappen, geschiedenis inbegrepen, zijn door elkaar besmet. Ze spreken dezelfde taal, of zouden die kunnen spreken.

Of we ons nu opstellen in 1558 dan wel in het jaar onzes Heren 1958 - voor wie de wereld wil begrijpen gaat het er om een hiërarchie van krachten, stromingen en afzonderlijke bewegingen vast te stellen om daarna opnieuw de constellatie van het geheel te beschouwen. Op elk nieuw moment van deze speurtocht zullen we onderscheid moeten maken tussen bewegingen van lange adem en plotselinge, in kort bestek optredende veranderingen; de laatste moeten vanuit hun onmiddellijke bron worden bekeken en de eerste als gestuwd door een ver verwijderde periode. De wereld van 1558, die er in Frankrijk zo triest uit zag, is niet geboren met dat nare jaar. En - ik denk nog steeds aan Frankrijk - het voor ons zo moeilijke jaar 1958 evenmin. Elke vorm van 'actualiteit' brengt verschillende bewegingen, elk met weer een ander ritme, samen. De tijd van vandaag dateert tevens van gisteren, van eergisteren en van vroeger.

de strijd over 'le temps court', de korte periode

De zojuist aangeduide waarheden liggen voor de hand, dat staat wel vast. Toch kan het 'zoeken naar de verloren tijd' (v.) de sociale wetenschappen maar weinig bekoren. Niet dat er een fors requisitoir tegen ze kan worden gehouden en dat men ze onder alle omstandigheden schuldig kan verklaren aan het niet aanvaarden van de geschiedenis of de tijdsduur als noodzakelijk element van hun overwegingen. Het heeft er zelfs de schijn van dat

ze hun deuren wijd voor ons openzetten: het 'diachronisch' onderzoek, waarmee de geschiedenis weer binnen wordt gehaald, is nimmer afwezig bij hun theoretische overwegingen.

Maar als we dat eenmaal hebben toegegeven, moeten we daarnaast wel vaststellen dat de sociale wetenschappen - omdat ze dat prefereren, omdat ze daar instinctief toe neigen, en misschien ook omdat ze in die richting zijn gevormd - de neiging vertonen, steeds weer aan de historische verklaring te ontsnappen. Ze ontsnappen daar aan met behulp van twee tegengestelde werkwijzen. De eerste daarvan 'evenementialiseert' het sociale onderzoek, of 'actualiseert' dit zeer sterk, als men dat liever zegt; en dat geschiedt dank zij een empirische sociologie die al wat geschiedenis heet veracht, die zich beperkt tot de gegevens van een korte periode of tot onderzoek van bestaande toestanden. De tweede methode slaat de tijd eenvoudigweg geheel over doordat deze methode zich, in de waan een zekere 'communicatiewetenschap' te zijn, een mathematisch formuleren met bijna tijdeloze structuren voorstelt. De laatstbedoelde wijze van doen, die de allerjongste is, is natuurlijk de enige die ons diepgaand interesseren kan. Maar de studie van het 'evenementiële' heeft nog voorstanders genoeg om te zorgen dat we beide aspecten van deze kwestie beurtelings moeten onderzoeken.

We hebben al ons wantrouwen jegens een uitsluitend op de gebeurtenis betrokken geschiedenis uitgesproken. Laten we billijk zijn: als er 'evenementialistisch' wordt gezondigd, dan is de van telkens-kiezen beschuldigde geschiedenis toch niet de enige schuldige. Alle sociale wetenschappen doen er aan mee. Zowel economen als demografen en geografen zijn tussen gisteren en heden verdeeld (maar slecht verdeeld); willen ze verstandig zijn, dan moeten ze heden en verleden in evenwicht met elkaar houden. Dat is gemakkelijk, en ook verplicht, voor de demograaf; het spreekt bijna vanzelf voor de geografen (en meer in het bijzonder nog voor de Franse, die met de traditie van Vidal zijn opgevoed). Maar onder de economen komt het maar zelden voor. Deze zijn ge-

vangen in de kortst denkbare actualiteit, tussen een grens die nauwelijks verder reikt dan vanaf 1945 en een heden dat door projecten en vooruitzichten slechts enkele maanden, hoogstens een paar jaar de toekomst in reikt. Ik houd vol dat heel het economisch denken door deze beperking in een hoek gedreven wordt. De economen zeggen: de historici moeten in de tijd vóór 1945 maar naar vroegere economische systemen speuren. Doordat ze zo redeneren, beroven ze zichzelf van een uitnemend veld van observatie dat ze vrijwillig hebben prijsgegeven, zonder de waarde ervan overigens te ontkennen. De econoom heeft de gewoonte aangenomen achter het dienen van de actualiteit en van de regeringen aan te rennen.

De positie van de etnografen en van de etnologen is niet zo duidelijk en ook niet zo onrustbarend. Sommigen onder hen hebben wel de nadruk gelegd op de onmogelijkheid (maar elke intellectuele onderzoeker stuit op onmogelijkheden!) en op de nutteloosheid van de geschiedenis, wat hun vak aangaat. Dat autoritair afwijzen van de geschiedenis heeft aan Malinowski en diens leerlingen een slechte dienst bewezen. In feite kan de antropologie alle belangstelling voor geschiedenis toch niet laten varen? Antropologie is hetzelfde geestelijk avontuur als geschiedenis, zegt Claude Lévi-Strauss graag.¹⁶) Er bestaat geen maatschappij, hoe onontwikkeld ook, die de waarnemer geen 'aangrijpingspunten van de gebeurtenis' openbaart, en ook geen maatschappij waarvan de geschiedenis totaal schipbreuk geleden heeft. Wat dat betreft hebben we ons niet te beklagen en behoeven we ook niet met bewijzen te komen.

Ons gevecht aan de grenzen van de korte periode zal daarentegen vrij hevig zijn als het gaat om de sociologie die gebaseerd is op enquêtes in het heden, die enquêtes naar alle kanten, ergens tussen sociologie, psychologie en economie in. Zij woekeren in Frankrijk, maar evengoed in andere landen steeds maar voort. Op hun wijze bevestigen ze telkens weer de onvervangbare waarde van de tegenwoordige tijd, de 'vulkanische' warmte en de barstensvolle rijkdom daarvan. Waartoe

zou men zich omwenden naar de tijd van de geschiedenis? Die is immers verarmd, vereenvoudigd, verwoest door de stilte, ja 'gereconstrueerd', - en wij benadrukken dat 'gereconstrueerd'! Maar is historie werkelijk zo dood, zo gereconstrueerd als men het wil doen voorkomen? Zeker, de historicus is geneigd wat al te gemakkelijk het essentiële uit een voorbij tijdperk te distilleren. Om met Henri Pirenne te spreken: hij onderscheidt daarin zonder moeite de 'belangrijke gebeurtenissen', waarmee dan worden bedoeld 'die, welke gevolgen hebben gehad'. Een voor de hand liggende en gevaarlijke simplificatie! Maar wat zou de reiziger in de tijd van nu niet geven om, hetzij terug, hetzij vooruit, de afstand in acht te kunnen nemen die het leven van de eigen tijd zou ontmaskeren en vereenvoudigen? Die eigen tijd immers is verward, en er valt maar weinig uit af te lezen omdat er al te veel onbelangrijke bewegingen en tekenen in aanwezig zijn. Claude Lévi-Strauss beweert dat een gesprek van een uur met een tijdgenoot van Plato hem méér zou leren over de samenhang of het gebrek aan samenhang van de beschaving van het oude Griekenland, dan onze verhandelingen over de klassieke oudheid.¹⁷) Daarmee ben ik het natuurlijk wel eens. Maar zou dat dan soms komen doordat hij jaren achtereen wel honderd Griekse stemmen heeft kunnen horen die voor het verstommen gespaard zijn gebleven? De historicus heeft de reis voorbereid. Eén uur in het tegenwoordige Griekenland zou hem niets, of bijna niets bijbrengen over de samenhang of het gebrek aan samenhang, nu!

Voor wie de tegenwoordige tijd bestudeert, geldt nog sterker dat hij alleen de 'fijne' draadjes van de structuur kan bereiken, als hij ook 'reconstrueert', als hij hypothesen en verklaringen formuleert, als hij de werkelijkheid 'zoals die wordt aanschouwd' afwijst, en die werkelijkheid besnoeit en er boven uitkijkt - en dat zijn allemaal handelingen die het mogelijk maken aan het gegeven te ontsnappen om het beter te kunnen beheersen. Toch zijn zulke verrichtingen reconstructies. Ik betwijfel of de sociologische foto gemaakt van het heden

meer waar, 'echter' is dan de historische schildering van het verleden, en zo'n momentopname is des te minder 'echt' naarmate zij zich verder van het 'gereconstrueerde' wenst te houden.

Philippe Ariès 18) heeft de nadruk gelegd op het belang van de verplaatsing in een vreemde omgeving en van het verrassende element bij de historische uitleg. U stuit bijvoorbeeld in de zestiende eeuw op iets eigenaardigs - iets dat voor u, iemand uit de twintigste eeuw, eigenaardig is. Hoe komt dat nu? In elk geval wordt hier een probleem opgeworpen. Maar ik zeg, dat verrassing, vervreemding en geschapen afstand - de belangrijke wegen tot kennis - niet minder noodzakelijk zijn om te begrijpen wat vlak om ons heen is - en zó dichtbij dat we het niet duidelijk meer zien. Wie een jaar lang in Londen woont zal maar heel gebrekkig Engeland kennen. Maar wel zal zo iemand - en wel door vergelijken, in het licht van wat zijn verbazing hem onthult - ineens een paar van de diepst verborgen en meest oorspronkelijke trekken van zijn eigen land begrijpen - namelijk die trekken die hij niet kende omdat hij er te vertrouwd mee was! Ook het verleden is verandering van omgeving wanneer het tegenover het heden wordt gesteld.

Historici en 'social scientists' 19) zouden elkaar dus voortdurend de bal kunnen terugkaatsen op het stuk van het dode document en de levende getuigenis, of het verre verleden en de al te nabije actualiteit. Ik geloof niet dat dit een essentieel probleem vormt. Heden en verleden verlichten elkaar met behulp van hun naar twee kanten schijnende lichtbronnen. En als men uitsluitend binnen de enge kring van de actualiteit kijkt, dan wordt de aandacht getrokken door wat snel beweegt, wat, terecht of ten onrechte, opvallend schittert, of wat zojuist veranderd is, opzien baart, of ook gemakkelijk te constateren valt. Een hele scala van gebeurtenissen, die even vervelend is als wat in geschiedenisboeken beschreven wordt, loert op de gehaaste waarnemer, de etnograaf die drie maanden lang een Polynesisch volk be-

zoekt, de socioloog die op industrieel terrein bezig is en de stereotype uitslag van zijn jongste enquête aflevert, of die meent, met handig gestelde vragenlijsten en geperforeerde fiches een ander sociaal mechanisme volledig in het vizier te hebben.

Maar sociale verschijnselen zijn daarvoor veel te gewiekste jachtobjecten.

Maar in ernst, welk belang kan ons geheel van menswetenschappen hebben bij de in een degelijke en uitgebreide enquête over de Parijse 'regio' beschreven 20) wijze, waarop een meisje dat voor een diploma studeert zich tussen haar huis, haar muzikleraar en haar dagelijkse arbeid pleegt te verplaatsen. Daar kun je natuurlijk een fraaie kaart over in je systeem zetten. Maar als ze landbouwkunde had gestudeerd en aan waterskiën had gedaan, zou ze zeker andere wegen hebben afgelegd! Ik vind het heel best als ik op kaarten kan aflezen, waar de arbeiders van een grote onderneming wonen. Maar als ik niet weet waar ze vroeger dan wel woonden, als de chronologische afstand tussen de momentopnamen niet voldoende is om alles in één grote beweging te kunnen plaatsen, waar ligt dan het probleem dat, zolang het niet gesteld is een enquête verloren moeite doet zijn? Het belang van zulke enquêtes-omwille-van-de-enquête is hoogstens het verzamelen van inlichtingen; maar die zijn nog niet altijd ipso facto van belang voor onderzoek in 'de toekomst'. We moeten oppassen voor iets als 'l'art pour l'art', de kunst om de kunst.

Om dezelfde redenen twijfel ik eraan of het bestuderen van een stad, welke dan ook, het object van een sociologische enquête kan zijn zonder dat er rekening wordt gehouden met de duur in historische zin (zulke enquêtes zijn bijvoorbeeld gehouden in Auxerre 21) en in Vienne aan de Rhône 22). Elke stad is een bewogen samenleving met zijn crises, zijn overgangen, zijn tegenslagen en zijn noodzakelijke berekeningen en men moet iedere stad zien als deel uitmakend van het omringende platteland, en evenzeer van archipels nabij gelegen steden, zoals de historicus Richard Häpke als een van de eersten heeft opgemerkt. En voorts moet men elke

stad zien in relatie met de beweging die dit hele complex leven inblaast en die uit een veraf of dichtbij gelegen tijd, vaak zelfs uit lang vervlogen tijden stamt. Is het dan onbelangrijk, of integendeel juist essentieel, dat men bij het vaststellen van een wisselwerking tussen stad en platteland, of van een bepaalde industriële of commerciële rivaliteit, weet dat men te maken heeft met een jonge beweging vol vaart of met een aflopende golf, met een ver verwijderde opleving of een eentonig terugkerend hernieuwd begin?

Een enkel woord tot besluit. Lucien Febvre heeft in zijn laatste levensjaren voortdurend herhaald: "Geschiedenis is wetenschap omtrent het verleden én wetenschap omtrent het heden". Is de geschiedenis, die dialectiek van de tijdsduur, niet op haar manier uitleg van de hele sociale werkelijkheid, en dus ook van het heden? Op dit gebied heeft de les die hieruit voortvloeit, waarde als waarschuwing tegen de gebeurtenis, het 'evenement': wij mogen niet slechts in korte perioden denken, niet denken dat alleen wat opzien baart het meest authentiek is - er zijn ook andere, zwijgende medespelers... Maar wie wist dit alles niet reeds?

noten

1. Annales E.S.C., no. 4, oct.-dec. 1958, Débats et Combats, p. 725-653.
- 1a. Sciences de l'homme is hier steeds vertaald als menswetenschappen, hoewel dit begrip in Nederland een engere betekenis heeft dan in de zin van Braudel: men moet zich goed realiseren dat Braudel er het hele veld van de humaniora, maar ook economie, culturele antropologie etc. onder verstaat. In de tekst wordt dit duidelijk.
2. Anthropologie structurale, Parijs, Plon, 1958, passim, en vooral p.23.
3. Jean-Paul Sartre, "Questions de méthode", Les Temps Modernes, 1957, nos. 139 en 140.
4. 'L'Europe en 1500', 'le Monde en 1880', 'l'Allemagne à la veille de la Réforme'...
5. Louis Halphen, Introductions à l'Histoire, Parijs, P.U.F., 1946, p.50.
6. Cf. zijn Théorie générale du progrès économique, Cahiers de l'I.S.E.A., 1957.
7. Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle, 2 delen, Parijs, Dalloz, 1933.
8. Zie voor details René Clémens, Problèmes d'une théorie de la structure économique, Parijs, Domat-Montchrestien, 1952.
Zie ook Johann Akerman, 'Cycle et structure', Revue économique, 1952, no. 1.
9. Ernst Robert Curtius, Europäische Literatur und lateinisches Mittelalter, Bern, 1948.
10. Parijs, 1943, 3e druk 1969.
11. Le mythe de Croisade, Sorbonne, thèse dactylographiée.
12. Lyon, Audin, 1951.
13. Andere argumenten: zie Otto Brunner over de sociale geschiedenis van Europa, Historisches Zeitschrift, 177, no. 3; R. Bultmann, ibidem, 176, no. 1 over het humanisme; George Lefebvre, Annales historiques de la Révolution française, 1949, no. 114 en F. Hartung, Historisches Zeitschrift, 180, no. 1 over het verlicht despotisme.
14. René Courtin, La civilisation économique du Brésil, Parijs, 1941.
15. Deze jaartallen gelden voor Frankrijk. In Spanje vindt de demografische teruggang al plaats vanaf

(zie verder pagina 62)